

Linda kivist Lilla Daamini

TEKSTIVIIHIK TEELE

Tallinn—Tartu

Tartu—Tallinn

kogumiku koostanud **Risto Järv**

keeletoiimetaja **Kanni Labi** | korrektuur **Inge Annom**

kujundus **Pille Niin** | trükk **Ecoprint**

projekti assistendid **Maarja Aigro, Kaisa Kulasalu**

suur tänu: Kairi Kaelep, Anu Korb, Riina Kuusik, Reeli Reinaus, Mari-Ann Rimmel, Maie Rüütel, Leelo Saar, Mari Sarv, Rutt Tänav, Valdo Valper

2x CD-Extra:

lood rääkinud **Piret Päär, Anne Türrpu** | muusika teinud **Andre Maaker**
tekstide salvestus **Jaan Tamm** | kõlakujundus **Andre Maaker**

Väljaande valmimist on toetanud: Haridus- ja Teadusministeerium (IUT 22-4, EKKM14-342, EKKM14-311), Eesti Kultuurkapitali rahvakultuuri sihtkapital, Kultuurkapitali Harjumaa, Järvamaa, Jõgevamaa ja Tartumaa ekspertgrupid, Tartu Kultuurkapital

EESTI KIRJANDUSMUSEUM
ESTONIAN LITERARY MUSEUM

EESTI KULTUURKAPITAL

HARIDUS- JA
TEADUSMINISTEERIUM

ISBN 978-9949-544-28-8 (komplekt)

ISBN 978-9949-544-29-5 (trükis)

ISBN 978-9949-544-30-1 (CD1)

ISBN 978-9949-544-31-8 (CD2)

© Eesti Kirjandusmuuseum 2014 (kordustrükk 2015)

roheline trükis

Trükitud keskkonnateadlikus trükiettevottes Ecoprint

1-01

Järve vaim

Tallinna Ülemiste järvest tulla iga jaanipäevaõöse üks veike must mees välja ja küsida järvevahi käest: "Kas linn juba valmis on?" Kui vaht peaks ütleva, et linn valmis on, siis hakkaks järv üle ajama ja uputaks linna ära. Sellepärast olla käsk antud, et kui vaim küsib, siis ütelda, et linn ei ole veel valmis.

E 37538 (1898) < Tallinn – A. Borner < M. Kuk (1898)

See suur kivi, mis Ülemiste järves on ja ühes ennemuistses jutus räägitakse, Linda olevat teda sinna viinud. Räägitakse veel, et Jeesus olla ka Eestimaal käinud imetegusi tegemas ja olla selle kivi sinna järve visanud. Järve kallas kasvab sealt aga ühtepuhku järve sisse edasi, aga see jutt räägib, et see kivi Jeesusest maailma ajamõetjaks on pandud ja ühtepuhku kalda ligemale tuleb. Kui ta üsna järvest välja kaldale saab, siis tuleb maailma ots.

H II 58, 167 (5) < Jüri khk – Jaan Saalverk < Jüri Vinkelberg, 47 a (1896)

2-27

Linda kivi,
1965 ja 2011

1-02

Lehmja sarapiku tammedest

Ükskord ennevanaste peetud suurel reedel pulmi. Ilm olnud väga soe ja ilus, lumi olnud juba ammu maast kadunud, kevadelilled õitsenud juba ja päike paistnud heledaste. Pulmalised läinud oma seltsiga sinna loo peale (seda ümbrust hüütakse Lehmja loopealne) tantsima ja mängima. Korraga lõõnud välk selgest taevast, müristanud väga valjuste ja ühe silmapilguga olnud kõik pulmalised tammedeks muudetud. Kõige suuremad neist tammedest, üsna maantee ääres, pidada peigmees ja pruut olema, vähemad tammed muud pulmalised.

H IV 9, 255/6 (1) < Jüri khk, Rae v – Jaan Saalverk (1902)

2-25

Niisama on Lehmja mõisa ligidal nõndanimetud Lehmja sarapikus kahel pool maanteed mõned krässakad jämedad tammed, need pidada üks pulmaliste voor olema. Mõned räägivad, et neid sellepärast sinna pandud, et nad tulnud kirikust laulatuselt ja hakkanud seal ilusa muru peal tantsima ja mängima, siis teinud

Vanaisa nad tammedeks; jälle teised räägivad, et see pulmavoor kange tuisuga kirikust tulles sinna ära eksinud ja siis kangeste vandunud ja ise endid tammedeks sajatanud. Rohkem neid sinna ei kasva ja ära nad ka ei kuiva. Kõige suuremad neist tee ääres üeldakse peigmees ja pruut olema. H II 58, 6 (8a) < Jüri khk, Rae v – Jaan Saalverk < Kristjan Eller (1896)

Lehmja tammiku Peigmees, 1981

Peiupoiss, teisest pool teed Peigmees, 2011

Tont Madiksel

Ühel talvel läinud Vaida Madikse peremees linna. Tee olnud lahti ja kerge. Kui ta linnast tagasi tuli, sõitnud ta Jüri kiriku juurest mööda. Korraga hobune jäänud seisma ja keegi tulnud ree peale, aga kedagi pole ta näinud.

Hobune pole kuidagi jäksanud enam rege vedada. Iga sammu järel ta jälle seisnud. Kui peremees kodu jõudnud, veerenud hobuse külgedelt vahutükid all. Peremees võtnud hobuse rakkest lahti ja läinud tuppa ja istunud aseme ääre peale. Korraga toa uks lahti, peremees läinud ja pannud uke kinni. Teine kord jälle uks lahti, peremees pannud ta kinni. Kolmas kord jälle uks lahti. Siis peremees ütlenud: "Mis sa mängid, tule parem sisse." Nii ta andnud luba tondile sissetulemiseks. Siis tulnudki sisse, olnud raske, nii et sammud aina matsunud. Siis läinud mööda redelid ahju peale, nii et redelipulgad aina raksunud. Aga midagi pole näinud. Esimesel öhtul ja päeval pole tont midagi teinud. Aga teisel öhtul oli juba tont hakanud kerisekive maha loopima. Iga kivi, mis maha oli kukkunud, pole enam edasi veerenud. Siis kogunenud sinna inimesi tonti vaatama. Ühel öhtul olnud tont jälle toa peal, nii et toalagi raksund.

Ka lugijad ja kirikuõpetaja käinud seal ja õnnistanud ja tahtnud tonti välja ajada. Aga midagi pole aidanud.

Ükskord üks lugija lugenud: "Enam ei pea sina siia oma kätt pistma." Kui ta seda oli ütelnud, löödi järsku aken kõige raamidega väljapoole puruks. Ja kirves löödud ühest nurgast läbi rahvamurru teise nurka silmini seina sisse. Aga ühelegi inimesele pole viga teinud. Aga midagi pole nähtud.

Kord tulnud jälle kolm tugevat meest sinna talle ja üks ütlenud: "Noh, meie kolm tugevat meest, küll me tondist võitu saame." Kui ta seda oli ütelnud, tõusnud mehel juuksed püsti ja minestanud. Nii teinud tont ühte ja teist vigurit. Pole kuidagi tondist lahti saanud. Põle aidanud lugijad ei kirikuõpetajad. Aga kord tulnud keegi tatarlane sinna ja ütelnud: "Mu veli käib teil." Pomisenud veel midagi ja tont kadunudki ära.

ERA II 224, 291/4 (22) < Jüri khk, Nabala v, Metsanurga k, Saarte t – Hugo Varet < Jaan Väljataga, 50 a (1939)

Maantee Vaida Madikse talukoha lähedal, 2011

Kose-Uuemõisa m toavaade, u 1900

1-06

Vanad jutud

Selle esimese kirjutajana Tammiku keelemurdes. Kose kihelkonnas Uuemõisas on üks vana preilil eland ja temal on see mood old, käind iga homiku sepapajas katsumas, kas alasi soe on, ja kui alasi külm olnd, siis põrutand sepa peale: "Sa laiskvorst ei viitsi tööd teha, alasi on üsna külm!" ja ise istund ikka alasi peale. Sepp tüdinend viimaks ära ja mõeld, kuida tema pajaskäimist saaks ära kaadata. Siis võtt üks homiku alasi, pand ääsi ette ja aand tuliseks ja pand alasi oma vana koha peale tagasi. Kui preilil tuld, siis istund jälle vanamoodi alasi peale katsuma, kas alas soe on. Aga oh äpardust! – eks tagumine pool ole kõrvema hakkand. Siis joost ise suure ajuga uksest välja ja ööld: "Täna oled tubliste tööd teind, alasi oli üsna soe."

Aga sepapajas käimist ei ole tema ikka veel maha jätnud. Sepp mõeld jälle hea tüki välja, et tema enam ei tuleks, pand siis üks homiku hea raualaiti tulesse ja last poisid kiema aada. Kui preilil parajaste uksest sisse tuld, siis võtt kuuma raualaiti tulest välja ja ööld: "No poisid, taguse nüid!" Temal old abiks kaks poissi. Nii kui poisid taguma hakkand, nii et sepapada tuld täis old ja preilina riided põlema hakkasid. Sepp seda nähes, et preilina riided põlesid, võtt künnasse valmispandud musta tahmast vett ja hakkand preilnand kustutama, nii et teine nii kui toint välja näind. Saand tulekahi kustutud, siis preilil ööld: "Jah, oled sa kõik ümmerkaudu külatüdrukud ära narrind, nüid narrisid mind ka ära."

Sestsaadik ei ole tema enam käind alasi katsumas, kas tema külm ehk soe on.

H II 37, 417/8 (1) < Kose khk, Tuhala v, Nuhja t – Tõnu Wiedemann (Võimula) (1892)

Vanal ajal on Triigi mõisa reheapapp metshaliijaga kimpus old, kellest teda veel tema viledajalgne hobune peastnud.

Ükskord laupäeva õhtul pand reheapapp reheuksed kõvaste kinni ja vaadand veelkord üle, kas kõik korras on, ja kui kõik hea old, võtt oma hobuse, istund selga ja hakand tasahiljukesi kodu poole minema. Tema elukoht old mõisast hea tükk maad eemal ja läind paksust metsast see tee läbi. Saand reheapapp juba natuke maad metsateed ära sõita, kuuld tema üsna kaugel hõisatavat. Reheapapp mõelnd, et vist on mõni metsa ära eksind ja ei oska enam koju minna, tarvis õige vastu hõiskada, ja hõiskandki. Kohe selle peale hõiskand hää! temale vastu vähe ligemal. Reheapapp hõiskand teist korda ja hää! old juba heaste ligemale jõund. Nüüd hõiskand reheapapp kolmat korda ja selle peale hõiskand üks hirmus hää! üsna tema ligidal ja metsas tõust selle peale suur ragin ja pragin, nagu oleks suur tuul metsas puid maha murd. Hobune hakkas selle peale kangeste norskama ja pani tuhatnelja jooksuma ja läind siis ühe valuga kuni kodu õueväravasse. Seal alles jäänd hobune seisma. Reheapapp jäänd selle peale raskestes haigeks, sest ta väga ehmatas.

E 30494/5 (4) < Kose khk – Tõnu Wiedemann (Võimula) (1897)

✂ Kõue-Triigi mõis

Vana mõisahärra kummitab

Vanast, kuulsast Triigi mõisast on palju jutte räägitud. Nüüd hiljuti oli alles mõisahärra mõisas käinud. Mõisas elasid perekonnad. Ühel õhtul oli üks perekonna-ema [läinud] lauda juure sigu söötma, kui näinud, et eemalt tulnud üks uhke tõld, kolm musta täkku oli ees olnud. Jäänud just mõisa ette seisma. Mees tulnud tõllast maha, astunud naise juure ja ütelnud: "Mis sa siin hulgud, ega see sinu mõis ole, see on minu mõis."

Naine oli karjatanud ja jooksnud tuppa. Pärast õue tulles pole sääl enam kedagi olnud. Naine oli jäänud ehmatuses haigeks ja nüüd kolisid nad mõisast minema.

ERA II 224, 456/7 (2) < Kose khk, Triigi v, Jõenurme t – Ellen Valpol < Amalie Grosvald, 73 a (1939)

Triigi mõisa härrastemaja. 1936

[Roosna-]Halliku, Koordi, Purdi ja Eivere harrad istund koos ja mängind kaarte. Purdi herra kaotanud kogu aeg, lõpuks olnd sularaha otsas, kuid mängu pole lõpetada raatsind. Mänginud Ussisoo järve peale – ja kaotanud Eivere harrale. Purdi herra tõmmand järvele kraavi ümber – ja vesi Keiksaare jõkke. Kui esimene järvevesi tulnd, siis pand pudelisse kirja Eivere harrale „Võta vastu oma järv“. See Ussisoo järv old väga ilus selge vee ja kõva põhjaga järv. Praegu on seal järve põhjas ilus kõva heinamaa ja kallastel on mustikaraba.

1-10

RKM II 50, 39 (8) < Anna khk ja v, Ojaküla, Uuesauna t – Asta Kagovere, snd 1920 (1956)

PUIATU

Ussisoo sild, 1950.-1960. aastad

Ussisoo bussipeatus, 2011

Muistend Sarapiku mäest

Tallinn–Riia maantee ääres, Anna kirikust üks kilomeeter Tallinna poole asub umbes neljasaja meetri pikkune ja saja meetri laiune mäeseljandik, mis suuremalt jaolt on kaetud kuusemetsaga. Mäe kummagis otsas on talud ja mäge ennast kasutatakse loomade karjamaana. Sarapiku mäel – nii räägib rahvasuu – olevat ennevanasti olnud linn, kuid rahva kurjuse ja sõnakuulmatuse tagajärjel vajunud see linn maa alla. Kuid iga saja aasta möödumisel, jaanilaupäeva südaööl, mil puhkeb sõnajalaõis, kerkivat see linn maa peale. Ja kui keegi juhtub sel ajal sinna linna minema ning seal midagi ostab, vabanevat linn needusest ja tõuseb maa peale. Ükskõik, mida keegi ostab, iga asi maksvat üks kopikas. Nii sattunudki ükskord üks mõisa teomees mõisateolt koju minnes sinna linna. Teda koheldud väga viisakalt ja pakutud igasugust kaupa müüa. Mees valinud alandlikult paari pastlaid. Kuid rahamaksmise juures polevat ta mitte ühtegi kopikat taskust leidnud. Seejärel saanud linnarahvas kurvaks ja linn kadunud iseenesest ära – ainult udu ümbritsenud teomeest.

Hommikul ärgates leidnud teomees, et ta magab ühe kadakapöösa all ja tema kõrval on pastla-paar. Kuid linnast mitte jälgegi. Mees kinnitanud vandega loo tõelikkust, aga pärast teda pole vist keegi sinna linna teed leidnud.

RKM II 204, 393/4 (1) < Anna khk ja v, Purdi k
– Albert Lauri < Kaarel Lauri (1965)

Sarapiku mägi, 1965 ja 2011

2-16

Anna kiriku saamislugu

Vanasti olla tahetud kirikut ehitada Vanamõisa Tobi maa peale. Surnuaed olnudki valmis (veel praegugi leitavat sealt inimese konte, see koht on muinsuskaitse all). Aga ehitamine pole seal kuidagi edenenud. Mis päeval ehitud, see öösel maha lõhutud. Arvatud, et tuleb üks süütu neitsi sisse müürida, ega muidu müürid pidama ei jää. Aga siis leidnud üks Anna-nimeline tütarlaps metsast suure ristiga kivi. Selle kivi kohale ehitud siis kirik ja see jäänud siis püsima. See kivi olevat mõnede jutustuses altari all (altar peale ehitud), teised jälle väidavad, et need kaks suurt kiviplaati altari [ees], et teine neist olla, aga neil küll ühelgi risti peal ei ole. RKM II 50, 310 (1) < Anna khk ja v, Ojaküla, Uuesauna t – Asta Kagovere < Aliide Tammistu, 54 a, ja Marta Lillesaar, 70 a (1956)

Anna autobussipeatus peale 1980. aastaid

Maantee Anna kiriku juures, 2011

“Ahha!”

Kui 1944. aasta sügisel Saksa okupatsiooniväed Purdist juba väljas ja Nõukogude võim sees, pandi Anna kiriku juurde teetähis üles venekeelse suurte trükitähtedega “AHHA”. See loeti eesti keeles: “Ahha!”

Nimetus tekitas nalja. Kui üksteisele vastu mindi, öeldi tervituse asemel: “Ahha!” Nimetus püsis paari aasta ümber – eriti noorte seas. Hiljem, kui eestikeelsed nimetused kõrvuti muukeelsetega tulbale tehti, kadus see ütelus ära.

RKM II 221, 189 (19) < Anna khk, Purdi k – Albert Lauri, snd 1904 (1966)

2-16

Üks mees ja naine, kes elasid Kükital seal Paide tee ääres jõesilla ligidal, nemad pannud hobuse hommikul ette ja tahtnud Paide sõita. Nad istusid seal oma õues vankri peale ja kui nad juba teel olid, siis siginend neil riid seal omavahel. Nad riidelnud seal omavahel niikaua, kui nad jõudnud sinna – ma ei tea, kuidas selle metsa nimi on, seal tuleb üks kuusik vasta, Paide poole minnes kohe esimene kuusik – ja seal mees olnd järsku kohe nii ennast täis ja vihane ja ütlend, et: „Lähem metsa ja poon ennast üles.“ Ja karand kohe sealt hobuse pealt maha ja jooksnud metsa, naine jäänd selle hobusega sinna seisma, ta ikke ei uskund, et mees läheb ennast üles pooma. Saand sinna tükk maad metsas juba käidud, näind ühte vanameest. See ütlend, et: „Tee tõeks, mis sa lubasid!“ Nii vanamees käis talle peale, et pooks oma ülesse.

Aga mees oli sellest väga ehmataand ja jooksnud tagasi naise juurde, kes hobusega seal tee ääres seisid. Istund jälle hobuse peale ja ei olnd enam naisega sõnagi rääkind. Riid olnd sedapuhku ka lõpetatud.

Aga mees käind palju korda, kui Paide läind, siis sellesama koha peal öeldud talle, et: „Tee tõeks, mis sa lubasid!“

Ja mees, ükskord, kui nad naisega jälle kahekesi olid, ütlend, et: „Oota siin tee peal natuke,“ ja läind selle koha peale, kus ta pidand enda üles pooma ja kus see vanamees ta ära ehmata, et: „Tee tõeks, mis sa lubasid!“

Tema laskunud sinna põlvili maha ja lugenud meieisapalvet ja sest aast saadik pole see vanamees ega see hääl teda kimbutand, mis lakkamata muudkui talle peale käis, et: „Tee tõeks, mis sa lubasid!“

RKM, Mgn II 3027 (7) < Paide v, Nurme k, Pritsu t – Ottillie Kõiva < Ottillie Niinemägi (1977)

1-15

2-13

Nurme ja Prandi mehed

Nurme küla noored mehed
lähvad võidu sõitemaie,
võidu naise võttemaie,
võidu pulmida pidama:
Hobu neil alla kui see ahju,
ise peale kui see päeva,
kübar kui kirikukella,
võo kui vihma-vikerkaari.

(kordamisel: vöö kui Riia linna lippu).

Prandi küla noored mehed
lähvad võidu sõitemaie,
võidu naise võttemaie,
võidu pulmida pidama:
täkk neil alla täide söödud,
saba saereste näritud,
kübar neil külasta toodud,
vöö neil vallapoiste käesta.

NURMSI

Priitsikuur Nurmsi külas, 1984

Mäeküla rist, 1960.-1970. aastad

Koigi maad kuulusid [mõisnik] Grünewaldtidele. Ja 18. sajandi keskpaiku, kui nad need, selle mõisa ja maad endale said, siis Grünewaldtid olid põllumehed, ja et meie maad olid hästi vesised ja soised, siis alustati kohe maaparandustöödega juba esimestest mõisnikest peale. Kõige suurem maaparandaja oli Otto Magnus 19. sajandil ja on ka teada, et just seesama niinimetatud Kotka soo, mis oli ääretult pehme, et isegi varest ei kandnud, [sinna] hakkas tema kaevama suurt kuivenduskraavi. Ja see oli nii suur kraav, et mööda sõitnud Imavere mõisnik peatunud ja vaadanud ja ütelnud meestele, et: "Kas te kaevate uut Neevat siia, et nii suurt ja laia teete?"

Ja sellest ajast ongi see nimetus siis rahvasuusse jäänud Neevana ja ilmselt kõik Koigi inimesed teavad seda Neevat. See on kantud ka nüüd kaardile ja nüüd on ta ka juba pandud teeviidana tee äärde. Ja kui 1910. aastal viimane mõisnik seda Neevat veelgi suurendas ja süvendas ja asendas selle hagudest tehtud дренаaži savidrenaaziga, siis ta saigi umbes sellise kuju ja suuruse ja laiuse, nagu ta praegu on.

ERA, DH 1146 (1) < Koigi v ja k (Koigi khk) – Risto Järvi
< Riina Kuusik, snd 1947 (2011)

Neeva kanal, 1950.-1960. aastad ja 2011

ADAVERE

2-10

Rahakatel

Adavere mõisa all jões on üks vaskne rahakatel jõepõhjas. Mitmed on seda rahakatelt sialt kätte püüdnud käind, aga ei ole keegi teda kätte soand. Viimaks on seda juttu Adavere mõisa härradelle reagitud. Adavere mõisa härra rakendand neli poari hārgi selle katla ette ja pand suured tugevad raudkonksud katla kõrva rōngastest läbi. Ja hārjad vidand siis. Hārjad vidand katla juba veepinda ülesse ja paist juba vee piale āra. Kui inimesed hakkand karjuma: „Juba paistab! Juba paistab,“ [siis] katla kõrvad lāind mōlemad karranapsti küllest āra ja katel lāind kōige tāiega jõepõhja tagasi. Küll siis on nad pūind teda veel kätte soada, aga ei ole ānam soand. Ja katel jāandki jõepõhja.
H II 39, 424 (539) < Koeru khk, Vaali v – Hans Anton Schultz < "ūhe vana mehe suust" (1892)

*Adavere mõis,
Adavere vana tuuleveski,
1920. aastad*

Adavere mõis, 2014

Uue-Põltsamaa mõisa kõrts,
hilisem "Eeriku" restoran
enne 1910. aastat

Põltsamaa sild, 1950.-1960. aastad

1-20

Karu-Ants tansib

Põltsamal Eeriku kõrsus olema vana teo-aal ühe tähtpäeva õhta külapoisiid-tüdrukud tublisti tantsind. Üks tüdruk olnd isiäranes kange hüppama ja tema tantsulust kõigest teistest suurem. Tal olnd kahju, et Karu-Ants kui kange tantsija juba mõni aeg surnd olnd. Läind õue jahutama ja õegand nal'la pärast kirik-aa poole: "Karu-Ants! Tule tantsima!" "Jajah!" õegand üks kirik-aalt vasta.

Varssi tulnd ka üks võeras mies sisse ja kutsund selle kergejalgse tüdruku tantsima.

Tantsides väsind viimati tüdruk ää, aga võeras mies põle teda enam lahti lasnd, muudku keerutand tüdrukut hullupööra ringi ja õesand isi koleda jaalega: "Hopsassa, nüüd Karu-Ants tansib! Hopsassa, nüüd Karu-Ants tansib!"

Viimati põle tüdrukul enam jalad maha puutunudki, ja "Hopsassa, nüüd Karu-Ants tansib" hüüdes keerutanud Karu-Ants üksi tüdrukuga müüda kõrtsi, sest teesed tantsjad olnd kõik hirmuga nurka pugend. Lõpeks visand ta tüdruku põrandalle maha ja läind isi irvitades õue. Kui kohkund tantsijad tüdrukut vaatama hakand, leind nad, et tüdruk surnd olnd.

Karu-Ants, keda ta isi kirik-aalt kutsus, oli ta surnuks tantsind.

H II 49, 842/3 (1) < Põltsamaa khk – Hans Utsal (1893)

Puurmanni krahvist

Puurmanni krahvil oli 12 mõisat, aga enamasti elas küll Saaremõisas.

Kord Puurmanni krahv tulnud jala teed mööda, soldati sinel seljas. Junsi talude juurest üks hobusemees võtnud ta pääle ja sõidutand kuni Puurmanni alla kõrtsi.

Teel krahv ise küsind mehelt: "Kas sa seda Puurmanni krahvi tunnud?"

Mees üteld: "Tean küll teda, see on see hull krahv."

Kui kõrsi juure saand, lasknud krahv mehele peksta anda. Kuid selle järele ostnud talle ise heeringat-leiba ja õlut.

Ükskord jälle kutsar läind krahvilt palka juure tahtma, et raha vähe. Krahv ütelnud: "Lähme teenime raha."

Sõidetud välja ühe hobuse ja vankriga. Krahv keeland, et kui saks vastu tuleb, ei tule teed anda. Noh, Udina parun tulnud vastu. See saand vihaseks, et vastutulev ühehobusemees kõrvale ei pööra, käskind oma kutsarit talle piitsaga anda. Aga kui siis selgund, et krahv ka ise pääl olnud, maksund Udina parun peksasaand kutsarile 25 rubla valuraha.

Mardiõhtul on kord tehtud karu (inimesele karupidi kasukad selga aetud) ja mindud siis krahvi tervitama. Karu on tantsind karutantsu ka. – Kui krahv vahel harvast Puurmanni tulnud, mindud teda lauluga tervitama. Köster olnud siis see eestvõtja.

ERA II 36, 429/31 (6) < Pillistvere khk, Imavere v, Lõimetsa k, Soone t – Richard Viidebaum < Mart Pikat, snd 1853 (1931)

Puurmanni mõis, 1923 ja 2011

Tartu mehe õnn

Tartumaal on olnud kaks talu ja ühed nimed. Üks talu on olnud jõukas ja teine vaene. Kuuvalgel ööl oli näinud vaese talu peremees rikka peremehe põllul tantsimas kolm alasti mehikest. Mees küsima, et: "Mis siin teete?" Mehikesed vastanud, et nemad on rikka mehe õnn ja tantsivad nüüd põllul mullatükke peenikeseks. Vaene mees ütelnud:

"No et tulge siis minu põllu peale ka, näe, vahepeenar siinsamas."

Mehikesed vastanud, et: "Meie ei või tulla sinu põllu peale, meie ei ole sinu õnn."

Vaene mees uuesti küsima, et: "Kus siis minu on?" Need jälle vastanud, et: "Sinu õnn on metsas haohunniku all." Vaene mees ka kärmas kohe haohunniku alt otsima minema. Ta leidnudki seal kolm samasugust mehikest magamas.

Vaene mees küsima, et: "Mis siin magate?" Nad vastanud, et: "Meid pole ju keegi kutsunud."

Vaene mees vastanud jälle, et: "No tulge siis minu õnneks."

Mehed vastanud, et: "Meie pole ju põllumehe õnn, meie oleme kaupmehe õnn." Vaese mehel mõte, et talu vaja maha müüa ja kaupmeheks hakata.

Nii ta teinudki. Ostnud endale väikese hurtsiku linna, kus ta kaupmeheks hakanud. Õnn aga tantsinud sees. Rahvast olnud alati palju kaupluses. Nii saanud ta päev-päevalt jõukamaks ja ostnud juba suure kaupluse.

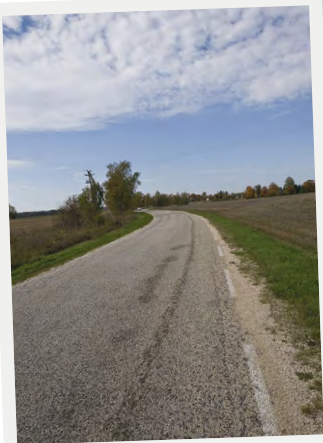
Seda kõiki nähes rikka mehe lapsed saanud kadedaks ja need ütelnud, et: "Meie ei taha ka maal põldu harida, vaid tahame linnas elada, vaat', kuidas vaene mees elab nüüd maailma-kuulsalt."

Rikka mehel oli raha külluses, siis lapsed jäänudki linna elama, ostnud endile suure äri ja hakanud kauplema, sääljuures ise pillavat elu elades.

Varsti jäänud pankrotti ja maal talu läinud pandiks. Nii saanud vaesest rikas ja rikkast vaene mees.

ERA II 238, 29/32 (14) < Viljandi khk, Uue-Võidu v, Välgi k – Aino Peet < Eva Mitt, 53 a (1939)

Tee Tartumaal, 2011

Emajõe pääle ei ole tohtitud veskit ehitada. Ükskord hakatud ehitama, kui hääļ jõest hüüdnud: „Ärge Emajõe teed kinni pange!“ Mehed ehitanuvad aga ikka edasi. Hääļ hüüdnud teist korda: „Ärge Emajõe teed kinni pange,“ aga ehitajad põle midagi hoolinuvad.

Kolmat korda hüüdnud hääļ jõest, ja veske müürid langenuvad jökke.

H II 28, 168 (16) < Äksi khk – Karl Blaubrik (1889)

Kärevere sild, 1928

Kärevere vana ja uus sild, 2011

Emajõgi Kärevere sillast allpool,
1950.-1960. aastad

Kaks poisikest võtnuvad ükskord nõuks suvistepühade hommiku Tartu linna kiriku minna, kus enne tuledega kirikuid peeti. Poisid elanuvad Nõo kihelkonnas Kardla külas. Heitnuvad öhtu magama selle nõuga, et niipea kui öösel ülesse tõusevad, siis kohe minema hakkavad, et hommiku vara linna saaks. Korraga, ei tea mis aeg see olnud, karanuvad poisid maast ülesse, nagu niisuguste viis on, ja kohe minema. Aga näinuvad, et Emajõe kalda või perve alt tulnud ka üks saksa moodu mees välja ja hakanud ka nende ees minema. Poisid mõtelnuvad, et saks käis jõel joomas, ja rutanuvad, et saksale järele saaks, siis ühes seltsis minna. Saks kõndinud aga täitsa pikka ja mõnusaste, nii et poistel vahel jooksta sirgutada saanud, enne kui järele jõudnuvad. Küll vahtinuvad nad kõrvalt vahel, et saksa nägu näha saaks, aga mitte ei ole nii ette saanud, et härra nägu näeks.

Saanuvad juba ligi Vorbuse mõisat, sääl julenud teine poiss küsida: "Kus härra läheb?"

"Oma mõisat vaatama," vastanud see ja läinud ise Vorbuse mõisa rehe taha. Poisid läinuvad ka küll järele, aga ei ole enam midagi olnud.

Poistel olnud mõisas üks tuttav ja arvanuvad veel väga vara olevad linna minna ja läinuvad selle juurde. Kui poisid oma lugu sellele kõnelenuvad, ütelnud see: "Kes ta muud oli kui meie vana härra, kes kodu üteldakse käima. Ta on ükskord ratsa välja läinud, aga ei ole enam tagasi tulnud."

Ja poiste jutu järele arvatakse, et ta ära on uppunud.

H II 28, 206/8 (16) < Äksi khk – Karl Blaubrik (1889)

vorbuse külatänav, 1898

2-03

Tartu linna ehitajad

Vanal aal eland Tartu linna ligidal üks suur tark nõid. Ühekorra tuld hulk vaendlasi Tartu alla sõdima ja võit Tartu linna ära ja riisund varandusest ära ja põletand linna kõik tuhaks. Nõid vaadand eemalt seda lugu ja naerd isi: "Ääh! Las nad põletada piale, kui nad tahavad, ma võiks need võerad küll hundiks metsa lugeda. Aga las nad karistavad neid uhkid linnarahvast koa."

Põle siis nõid vaendlasi hundiks nõidund ühtigi, sest et linnarahvas olid kõik ära vihastand. Vaendlased läind ära ja suitsevad varemed ja ahervared jäänd aga veel maha. Kõik inimesed, kis veel elus old, need old vaesed ja metsades laiali, keegi põle jõund änam linna uuesti ülesse ehitada. Nõid vaadand seda lugu mitu oastad järele, et kas mõni tuleb jälle linna ülesse ehitama. Aga ei tule keegi ja rohi hakkand juba linna asemel kasvama. Ühel täiekuu nel'lapää õhtu kebade aal läind nõid ühe määkunka piale ja vilistand sial kolm korda.

Ja kohe tuld kümme kurjavaimu sinna nõia juure ja küsind: "Mis sa tahad?"

Nõid ööld: "Mis te tahate selle eest, kui te seda põlend linna hakkate jälle uuesti ülesse ehitama ja valmis teete?"

Igaüks kurivaim küsind vaaditäre inimese verd.

Nõid luband anda ja juhatanud neile ära, missuguse linnajäo nemad valmis teevad ja kuisugused majad. Ja saatnud kümme kuradid tööle. Nõid vilistand jälle kolm korda. Siis tuld jälle kümme kurjavaimu.

Nõid küsind: "Mis te palgaks tahate, kui te linna hakkate ehitama ja linna valmis teete?"

Kuradid ööld: "Meie igaüks tahame kolm sälitest [seljatäit] rukkeid saada!"

Nõid ööld: "Minge tööle, teie soate oma palga kätte, kui linn valmis on ehitud."

Nõid juhatand nendele jälle ära, kuda tarvis teha old. Ja soat kurjadvaimud tööle. Soand need ära läind, juba nõid vilistand jälle kolm korda. Siis tuld jälle kümme kurjavaimu nõia juure ja küsind: "Mis sa kutsusid meist?"

Nõid ööld: "Mis palka teie nõuate, kui linna lähte ehitama ja linna valmis ehitate?"

Iga kurivaim küsind kümme tündert liha. Nõid ööld: "Minge tööle, kui linn valmis on, siis soate veel rohkem."

Ta juhatand töö ära, kuda tarvis on teha old. Ja kurjadvaimud ehitand Tartu linna jälle uuesti ülesse.

Kui linn valmis soand, siis tuld kurjadvaimud nõia kääst palka nõudma. Esimesed kümme meest tuld nõia juure oma kümmet vaati inimese verd kätte tahtma. Nõid võtt oma kepi kätte ja lõõnd oma kepiga kolm korda kuradite poole ja ööld: "Minge kõik lutikateks seinaprao vahele ja imege isi inimeste kül'lest nii pailu verd, kui teie soate." Ja need kümme kurjavaimu soand kohe lutikateks ja pugend seinaprao vahele. Nanna on lutikad seina vahele loodud. Siis tuld teine kümme kurjavaimu jälle omakorda nõia juure oma vil'la kätte saama. Igaüks nõund kolm sälitest rukkid. Nõid võtt kepi ja lõõnd kepiga kolm korda jälle nende poole ja ööld: "Minge kõik hiirideks aidapõranda alla ja sööge isi sialt vil'la nii pailu, kui tahate." Ja need kurjadvaimud läind kohe hiirideks ja kadund tuanurka ja seinaalust mööda ära. Siis tuld kolmas kümme kurjavaimu nõia kääst liha tahtma.

Nõid võtt kepi kätte ja lõõnd kolm korda kepiga kurjavaimude poole ja ööld: "Teie minge kassiks tuanurka ja püidke isi mööda nurki ja korkid hiirisi ja sööge nende liha nii pailu, kui isi tahate."

Ja need moondud kohe nõia sõna piale kassideks ja joost mööda tuanurka ülesse tualakka, mis küined krabisend kohe.

Nanna on hiirid ja kassid meie moale soand.

Nõid läind siis ja voand seda ehitust kõik järele. Old ka kõik hiaستی ja korra järel tehtud, et põle muud, kui mine sisse ja ela.

Nõis nõid kutsund inimesi jälle kokku ja inimesed hakkand uuesti sial elama.

Nanna on Tartu linn jälle ülesse ehitud. Kolmkümmend kuradid old ta valmis ehitand.

H II 39, 790/3 (728) < Koeru khk – Hans Anton Schultz < "ühe vana mehe suust" (1892)

Tartu linna vaade, 1912

Tartus Eesti Rahva Muuseumi [praeguse Eesti Kirjandusmuuseumi] ruumes Aia 42 käivat keegi ringi. Ametnik prl Helene Treial teadis jutustada, et õpetaja Laur, kes suri mõne aasta eest, liukuvat sääl ringi. Tollal oli sääl korporatsioon "Estica" konvent, kui Laur suri. Laur oli "Estica" liige. Koolnu peeti mõne aja konvendi ruumes lautsil. Öösi valvand kuus kaasvõitlejat küünlatule valgel. Äkki kustund kõik küünlad. Mehed pole osand hirmuga süüdata elektrit põlema. Kui viimaks valgust saadud, olnud mehi viis. Üks olnud kadund. Viimaks leitud toogi nurgast kapi takka. Sinna pääsund vaid ülevalt kapi otsast. Kuidas mees sai sellega hakkama, ei tea. – Praegu on see mees juba vilistlane. Ka teenija, proua Int usub, et Laur käib sääl ringi. Kord ta käskind oma õel panna lahtised aknad kinni. Öde olnud tükk aega üleväl – kuuland mängu. Proua Int läind järgi. Tulnud õega alla, kuuland: üks tuleb üleväl kojas nende pää kohal. Proua Int hakand õega pragama, et: "Sa lased võõraid poisse sisse, kurameerisid nendega üleväl." Öde ajand vastu, et pole kedagi olnud. Läind siis tulega üksikasjalikumalt otsima. Ei ole olnud kippu ega kõppu. Mitu korda teenija kuulnud, kuidas käidud lugemissaalis ja kantsleis. Asjaajaja Eisenschmidt teenija teind hilja öösi vann. Läind hoovipoolsesse majja, kus elab asjaajaja. Näind, kuidas maja olnud valge ja sääl sees liikund ilus noormees. Kord ametnik Lindsi olnud õhtu hilja töös üksipäini. Äkki näind, kuidas asjaajaja kabinetist tulnud naisterahvas ja läind üle kantslele ahju poole. Härra Lindsi arvanud, et see on teenija öde. Tahtnud veidi hirmutada. Hakand haarama, käte vahele jäänd paljas õhk. Ametnik prl Lydia Joosep arvab, et keegi õnnetult surnud mõisnikupreili liigub muuseumis ringi.

E 61651/2 < Paul Ariste (1927)

Kirjandusmuuseumi kummituse Lilla Daami taaskehastus Muuseumiööl, 2010

Eesti Kirjandusmuuseum, 2014

Fotod: Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv ja Alar Madisson, Eesti Maanteemuuseum, Eesti Rahva Muuseum, Järvamaa Muuseum, Põltsamaa Muuseum.

Fotode autorid ja fondiviited:

Ik 3: Ants Didrik (ERA, Foto 9323), Alar Madisson (ERA, DF 18164); **Ik 4:** Helmut Joonuks (ERA, Foto 13176); Alar Madisson (ERA, DF 18708); **Ik 5:** Alar Madisson (ERA, DF 18709); **Ik 6:** August Blatt (ERM Fk 2611:134); **Ik 7:** ERM Fk 887:238; **Ik 8:** EMM F 88:197; Alar Madisson (ERA, DF 18681); **Ik 9:** Ottilie Kõiva (ERA, Foto 7286); Alar Madisson (ERA, DF 18723); **Ik 10:** PM F 1809:2; Alar Madisson (ERA, DF 18679); **Ik 11:** Ingmar Muusikus (PM F 2750:36); Alar Madisson (ERA, DF 18672); **Ik 12:** EMM F 107:649; Rene Viljat (PM F 2780:127); **Ik 13:** Karl Kranich (PM F 2079:31); Alar Madisson (ERA, DF 18664); **Ik 14:** Heinrich Schults (ERM Fk 484:75); Alar Madisson (ERA, DF 18740); **Ik 15:** Põltsamaa Muuseum F 3990; EMM F 77:371; **Ik 16:** Tõnu Kiipus (ERM Fk 450:43); Alar Madisson (ERA, DF 18645); **Ik 17:** Alar Madisson (ERA, DF 18655); **Ik 18:** EMM F 75:179; Alar Madisson (ERA, DF 18637); Ilja Kala (ERM TM Fk 488); **Ik 19:** Redlin (ERM Fk 354:25); **Ik 21:** Johannes Pääsuke (ERM Fk 213:272); **Ik 22:** Alar Madisson (ERA, DF 18739); Alar Madisson (ERA, DF 6795).

Arhiivisalvestused plaatidel:

- 1-09 RKM, Mgn II 816 (a) < Lügänuše khk, Püssi as, Metsa t – Ingrid Rüütel, Lilia Briedis < Aino Källo, 52 a (1962)
- 1-19 RKM, Mgn II 3430 (3) < Põltsamaa I – Tiiu Tammo, Einar Sinijärv < Eduard Kelder, snd 1894 (1981)
- 1-24 RKM, Mgn II 3443 (22) < Pilistvere khk, Vitsjärve k, Tusti t – Ellen Liiv < Rudolf Kalm, 68 a (1981)
- 2-02 RKM, Mgn II 2180 (f) < Tallinn < Kanepi khk, Erastvere as – Aino Strutzkin < Natalia Kivi, 75 a (1971)
- 2-09 ERA, DAT 14 (34) < Pilistvere khk, Venevere k, Päpe t < Põltsamaa khk, Padavere k – Janika Oras, Aado Lintrop < Uuno Susi, snd 1936 (1993)
- 2-26 ERA, FAM 9 (33) < Tomski obl, Pervomaiski raj, Kaseküla – Kadri Peebo (Tamm) < Elfriede Vahter, snd 1919 (1993)

Maanteel sõites vilksavad tee ääres mööda paigad, millest teame vähe. Neist annavad aimu vaid teeviidid ja asulasillid. Ometi on need kohad täis lugusid – nii nagu mistahes paigad, kus inimesed elavad või on elanud. Kohakeseid muistendeid, uskumusi ja muid mälestusi nimetavad folkloristid kokkuvõtvalt kohapärimuseks. Reaalseid paiku meie ümbruskonnast võib leida ka lauludest ja mõnikord muinasjuttudestki. Kohalugusid on nõnda palju, et nendega võib hõlpsalt katta tee Tallinnast Tartusse – ja tagasi.

Tekstivihikusse on koondatud valik Tallinn-Tartu maantee äärsete paikade lugusid Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivist. Need jutud on väga erinevad – siin on meeste lugusid ja naiste lugusid; lugusid, mis on hirmsad, ja lugusid, mis on ilusad. Mõnest paigast ongi järele jätud kirjutatud nimi või jutt rahva mälestuses. Mõni lugu võtab päris tõsiseks, mõnda jälle on räägitud südamest naerdes. Mitmed süžeed on siin ja seal veidi sarnased, nii leiame eri kohtadest jutte päeval ehitatud ja öösel mahalõhutud kirikutest, kurjadest mõisnikest või kohtumistest üleloomulike olenditega. Iga jutt ja jutustamine on aga ikka erinev ning aitab pikka teekonda lühemaks teha.

Koostaja

Vihiku juurde kuuluvalt CD-Extra formaadis duubelplaadilt saab arhiivi kogutud lugusid kuulata jutuvestjate Piret Pääri ja Anne Tärnu esituses. Meeleolu loovad Andre Maakeri kitarri-improvisatsioonid ning ehedad arhiivisalvestused. Lood on plaatidel selles järjestuses, nagu maantee neid paiku läbib, ning mõlema plaadi tempo on kavandatud kooskõlas liikluskäitumisega. Parima kohtadega seotud elamuse saab siis, kui Tallinnast tulles panna plaat mängima Linda kivi / Tallinna lennujaama juures ning Tartust Tallinna poole sõitma asudes linna piiril. Vajadusel saab kohanimedega järgi plaati sõidu tegeliku kulgemisega vastavusse sättida. Mõlema plaadi CD-osa lõppeb Järvamaal Mäeküla lähistel Nurmsi küla juures. MP3-toega plaadimängijaga saab seejärel kuulata edasi MP3-formaadis lugusid tee teise poole kohta, tavalise CD-mängija puhul aga näiteks panna teise plaadi mängima tagant ettepoole.

Kohalugudega kohale!

ISBN 978-9949-544-29-5

9 789949 544295